

## AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ DÖVRÜNDƏ ƏDLİYYƏ NAZİRİ ASLAN BƏY SƏFİKÜRDSKİNİN HƏYATI VƏ FƏALİYYƏTİ

**Rauf RZAYEV,**  
*tarix elmləri namizədi*

*“Xalq məhkəməyə deyil,  
məhkəmə xalqa xidmət etməlidir”*  
**A. Səfikürdski**

Aslan bəy Ağalar bəy oğlu Səfikürdski 1881-ci il sentyabr ayının 30-da Gəncə qəzasının Səfikürd kəndində (indiki Goranboy bölgəsi) anadan olmuşdur. Onun atası Ağalar bəy 1890-cı ildə vəfat etmiş və Aslan bəy kiçik yaşlarından anası Maytavan xanımın və əmilərinin himayəsində böyümüşdür.

Aslan bəyin özündən kiçik iki qardaşı vardı. Doğma kəndlərində məktəb olmadığından Aslan bəy orta təhsil almaq üçün Gəncəyə gedir, qohumlarının evində yaşayaraq onların himayəsilə Gəncə klassik gimnaziyasına daxil olur və orta təhsilini 1901-ci ildə başa vurur. Həmin ildə Xarkov Universitetinin hüquq fakültəsinə qəbul olunur. 1902-ci ildə öz xahişi ilə Rusiya Sankt-Peterburq universitetinə köçürülür. Ö, Sankt-Peterburqda keçirilən inqilabi tələbə tətillərinə qoşulur və ona görə 1903-cü ilin mart ayında Universitetin professor-müəllimlərdən ibarət daxili nizam-intizam məhkəməsi şurasının qərarına əsasən yarım il müddətinə oradan xaric edilir. Onun bərpa edilməsi 1904-cü ilin yanvar ayının 20-də mümkün olur<sup>1</sup>.

1907-ci ildə Sankt-Peterburq Universitetini bitirdikdən sonra o, Gəncədə ədliyyə orqanlarında andlı müvəkkil köməkçisi vəzifəsində işləyir. Eyni zamanda, Gəncə xeyriyyə cəmiyyətində fəaliyyət göstərirdi. 1911-1917-ci illərdə Aslan bəy Şuşa qəzasında əvvəlcə şəhər dumasında iclasçı, sonralar isə andlı müvəkkil vəzifələrində çalışır.

1915-ci ildə Kiyevdə keçirilən Rus imperiyasının qeyri-rus millətlərinin qurultayında, Azərbaycanın rəsmi nümayəndəsi kimi iştirak edir və öz çıxışında ilk dəfə olaraq Azərbaycana milli muxtariyyət verilməsi haqqında təklif irəli sürmüşdü.<sup>2</sup>

1917-ci ildə Rusiyada fevral burjua-demokratik inqilabı qələbə çaldı. Azərbaycanın bir çox bölgələrində müsəlman milli şuraları yaradıldı. Aslan bəy Səfikürdski Gəncədə müsəlman milli şurasının üzvü seçildi.

1917-ci il noyabr ayının 11-də Tiflisdə Zaqafqaziyanın siyasi partiya və ictimai təşkilatlarının nümayəndələrinin konfransı çağırıldı. Həmin konfransın işində A.B.Səfikürdski də iştirak etmişdi.

Həmin ildə A.B.Səfikürdski "Eser" partiyasının tərkibindən çıxaraq "Müsəlman sosialistləri blokuna" daxil oldu.<sup>3</sup> Onun başçılıq etdiyi blok Rusiya Müəssislər Məclisinə seçkilərdə üç yer qazanmışdı. Rusiya Müəssislər Məclisi buraxıldıktan sonra yaradılan Zaqafqaziya Seyminin Müsəlman Fraksiyasının, sonra isə Azərbaycan Milli Şurasının üzvü idi.<sup>4</sup> Seymin Müsəlman sosialistləri blokunun lideri kimi A.B.Səfikürdski Bakıda 1918-ci il 31 martda müsəlman əhaliyə qarşı vəhşiliklərin qarşısını dərhal alınmasını tələb etmişdi.

1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan Demokratik Respublikası elan olundu. Yaranmış Azərbaycan Milli Şurasının məqsəd və vəzifələrini Zaqafqaziyanın bütün müsəlman bölgələrində xalq kütlələrinə izah etmək üçün nümayəndələr göndərmək qərara alındı. Bu nümayəndələr içərisində A.B.Səfikürdski də vardı.

İyunun əvvəllərində Tiflisdən Gəncəyə köçən Azərbaycan hökuməti çox ciddi daxili və xarici problemlərlə üzləşdi. Bu vaxt artıq Nuru paşanın rəhbərlik etdiyi türk hərbi mütəxəssislərindən ibarət 300 nəfərlik qrup Gəncədə idi. Onların fikrincə, Milli Şura və onun yaratdığı hökumət həddən artıq sol və inqilabi mövqelərdə dururdu.<sup>5</sup>

A.B.Səfikürdski türklərin hərəkətini qəti surətdə pislədi və qeyd etdi ki, biz sosialistlər həmişə türklərin tərəfində olmuşuq və bu istiqamətdə işləmişik. "Mənim bu istiqamətdə fəaliyyətim Sizin hamınıza yaxşı məlumdur. Lakin türklər Azərbaycana daxil olduqları ilk günlərdən, özlərinin ilk addımlarından bizim xalqın mənafeyinin əksinə olduqlarını sübut etdilər. Təəssüf hissilə qeyd etməli oluruq ki, türk paşası bizim Milli Şuramı və Azərbaycan hökumətini buraxıb, onun yerində özünün istədiyi yeni hökumət yaratmaq fikrinə düşüb".<sup>6</sup> Daha sonra A.B.Səfikürdski sözüənə davam edərək dedi: "Mən qorxuram ki, bu yol xalqı xilasa aparmasın, biz yeni bəlalara düşərək və xalqımızda türklərə münasibətdə peşmançılıq hissi əmələ gəlsin və onda biz bütün bunların nəticəsində Gürcüstanın və Ermənistanın idarəsi altına düşə bilərik. Bu günə qədər bizi inandırırıdılar ki, türklər bizim müstəqilliyimizə tərəfdardır. Lakin mən bu gün görəəm ki, vəziyyət tamamilə başqa cürdür.<sup>7</sup> Belə olduqda A.B.Səfikürdski bəyan etdi ki, onun başçılıq etdiyi "Müsəlman sosialistləri bloku" yeni hökumətin tərkibinə daxil olmayacaqdır.

Bu hadisələrdən sonra sol partiyalar öz fəaliyyətlərini faktiki olaraq dayandırmalı oldular. A.B.Səfikürdski, M.Ə.Rəsulzadə, X.S.Xasmməmmədov aktiv siyasi fəaliyyətdən uzaqlaşdırılaraq danışıqlar aparmaq bəhanəsi ilə İstanbula göndərildilər.<sup>8</sup>

1918-ci il dekabrın 7-də Bakıda təntənəli surətdə açılmış Azərbaycan parlamentinin ilk deputatları sırasında

Qazax qəzasından seçilmiş A.B.Səfikürdski də vardı.<sup>9</sup>

Parlamentin ilk iclasında siyasi məhbəslərə əfv-ümumi verilməsi haqqında təklif irəli sürüldü. A.B.Səfikürdski hüquqşünas kimi həmin təklifə tərəfdar olduğunu bildirdi və öz çıxışında qeyd etdi ki, "şükürlər olsun ki, biz burada şimdi yığılıb danışa biləriz. O qanlar ki, tökülməyi ilə bizi bu günə çıxartmışdır və bayrağımızı qaldırmışdır, onları unutmamalıyıq. Mən sosialistlər adından bu təklifi təbrik edirəm. Arkadaşımız Məmməd Əmin buyurduğu kimi bu məsələni hamımız istədik. Fəqət bizim firqəmiz bunu bir brilyant kimi pambıq arasında saxlayıb, təntənəli bir surətdə araya çıxartmışdır. Millət uğrunda, müqəddəs fikir yolunda çalışanlar müqəssir hesab edilməməlidirlər. Bu gün kiçik bir türk parlamanı açılıbdır. Bizim bu parlamanımız gözlərdə bir ağ kimidir. Çox imperialistlər onu görmək belə istəmirlər. Cümhuriyyətimizə türk cümhuriyyəti deyil, Azərbaycan cümhuriyyəti dedik ki, hamı vətəndaşlara ümumi bir vətən olsun. Azərbaycanda hamı hürr yaşamalır, heç kəsə fərq qoyulmamalıdır"<sup>10</sup>. Aslan bəy siyasi məhbəslərə əfvi-ümumi verilməsi üzrə xüsusi Komissiyanın üzvü seçildi. Onun təklifi ilə əfvi-ümuminin, kənd yerlərindən olan siyasi məhbəslərə də tətbiq edilməsi qəbul olunmuşdu.

1918-ci ilin dekabrında A.B.Səfikürdski Azərbaycan Cümhuriyyəti 3-cü hökumət kabinetində poçt-teleqraf və əmək naziri vəzifəsini tutmuşdur." Onun təşəbbüsü ilə respublikanın ayrı-ayrı bölgələrindəki poçt-teleqraf müəssisələrində əməliyyat və poçt daşınmaları işləri bərpa edilmiş, telefon danışığı məntəqələri istismara buraxılmışdı. A.B.Səfikürdski rabitə sahəsində kənd hazırlanması işinə də xüsusi diqqət verirdi. Məhz onun səyi nəticəsində 1919-cu ildə Bakıda xüsusi poçt-teleqraf məktəbi fəaliyyət göstərməyə başladı. Onun qonşu dövlətlərlə rabitə işlərinin qaydaya salınmasında və inkişaf etdirilməsində böyük xidmətləri olmuşdur. Nazir olduğu dövrdə üzərində Azərbaycan dövlətinin nişanları olan poçt markaları buraxılmağa başladı. Bun-dan əlavə, teleqraf blankları rus dili ilə yanaşı, Azərbaycan dilində də çap edilməyə başladı.

A.B.Səfikürdski bir nazir kimi, Azərbaycan Respublikası ilə qonşu dövlətlər və ilk növbədə, Zaqafqaziya Respublikaları arasında rabitə vasitələrinin, poçt-teleqraf işlərinin nizama salınmasında və daha da inkişaf etdirilməsində çox böyük xidmətləri olmuşdur. O, 1919-cu ilin yanvar ayında teleqraf əlaqələrini gücləndirmək üçün Tiflisdə çağırılan beynəlxalq konfransın işində iştirak etmiş və Zaqafqaziya Respublikaları arasında teleqraf xidmətlərinin yaxşılaşdırılması şərtlərinin hazırlanmasında böyük əmək sərf etmişdi. Həmin konfransın qərarına müvafiq olaraq elə 1919-cu ilin yanvar ayında Azərbaycan və Gürcüstan respublikalarının iri şəhərləri arasında daimi teleqraf əlaqələri yaradılması haqqında 10 maddədən ibarət bəyannamə imzalandı. Bundan əlavə hər iki respublika arasında poçt vasitəsilə əmanətlərin göndərilməsi xidmətinə yaxşılaşdırmaq məqsədilə konvensiya imzalandı.<sup>12</sup>

Konvensiyanın əsas maddələrindən biri ikitərəfli dəmir yolu vasitəsilə Azərbaycan və Gürcüstan respublikaları arasında poçt daşınması işlərinin nizama salınmasına aid idi.

1919-cu ilin mart ayında F.X.Xoyskinin sədrlik etdiyi hökumət istefa verdi və aprel ayının 14-də yeni (IV) kabinetin tərkibi elan olundu. N.B.Yusifbəylinin sədrlik etdiyi həmin hökumətdə ədliyyə və əmək naziri vəzifəsini A.B.Səfikürdski tutdu və o, aprel ayının 16-dan öz vəzifəsini yerinə yetirməyə başladı.<sup>13</sup>

Geniş zəkaya və dərin hüquqi biliyə malik olan A.B.Səfikürdski az bir müddət ərzində Ədliyyə Nazirliyinin fəaliyyətində böyük islahatlar aparılmasına nail oldu, o, nazirliyin əsas vəzifəsini aşağıdakı üç problemin həlli istiqamətinə yönəldə bildi:

1) Ədalət məhkəmələrinin işlərinin yenidən qurulması. Burada əsas diqqət ölkənin bütün vətəndaşlarının qanuni hüquqlarının müdafiəsinin gücləndirilməsinə, əhalinin əmin-amanlığının və təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə yönəldilirdi.

2) Ədalət məhkəmələrinin işinə geniş ictimaiyyətin, xalq kütlələrinin cəlb edilməsi.

3) Seçili məhkəmə orqanlarının əhalinin yaşayış yerlərinə yaxınlaşdırılması.<sup>14</sup>

Ədliyyə və məhkəmə orqanlarının işində köklü dəyişikliklər yaratmağa çalışan A.B.Səfikürdski respublikanın müxtəlif nazirlik, idarə və təşkilatlarında, ayrı-ayrı müəssisələrində israfçılıqla mübarizəni gücləndirmək, rüşvətخورluq hallarını aradan qaldırmaq, qanun pozuntularının qarşısını almaq məqsədilə ciddi tədbirlər həyata keçirdi. A.B.Səfikürdskinin rəhbərliyi ilə qısa bir müddət ərzində yuxarıda deyilənlərə qarşı mübarizəni gücləndirmək məqsədilə müstəqil orqan - xüsusi Təftiş İstintaq Komissiyasının yaradılması haqqında qanun layihəsi hazırlanıb parlamentə təqdim edildi və 1919-cu il iyulun 27-də parlament Təftiş İstintaq Komissiyasının yaradılması haqqında qanun qəbul etdi.<sup>15</sup> Öz fəaliyyətinə məsuliyyətlə başlayan komissiya az bir müddət ərzində respublikanın ərzaq, ticarət və sənaye nazirliklərində, onların təşkilatlarında və həmçinin, Bakı polis idarəsinin işində çox ciddi nöqsanlara, qanun pozuntularına yol verildiyini aşkar etdi və bu işdə təqsirkar olan bir qrup yüksək vəzifəli şəxslər haqqında cinayət işi qaldıraraq onların məsuliyyətə alınmasına nail oldu.<sup>16</sup>

Nazirlik yanında 1919-cu il fevralın 11-də yaradılmış məhkəmə hissəsinə dair qanun layihələrinin hazırlanması üzrə komissiyanın işinə də diqqət yetirilirdi. Çünki həmin komissiya qənaətbəxş fəaliyyət göstərmirdi. Onun dörd yarımkomissiyasından yalnız biri - "Cinayət hüququ və prosesi sahəsində bəzi qanunların müddəalarına yenidən baxılması haqqında" yarımkomissiyası bir neçə dəfə yığılsa da, bütövlükdə iş ləng gedirdi.<sup>17</sup> Ona görə də Komissiyaya yenidən seçkilər keçirildi. Aslan bəy Səfikürdski yarımkomissiyalara həftədə ən azı iki dəfə iclas keçirməyi, ayda iki dəfə isə öz fəaliyyəti haqqında hesabat təqdim etməyi tapşırırdı. Komissiyanın işində iştirak etmək üçün görkəmli məhkəmə xadimləri ilə yanaşı andlı müvəkkillər və başqalarının simasında yerli vəkillərin nümayəndələri də cəlb edilmişdilər. Övvəllər seçilmiş dörd yarımkomissiyaya beşincisi də əlavə edildi. Nəticədə,

yarımkomissiyalar aşağıdakı kimi bölündülər: 1) "Ali Məhkəmənin təsis edilməsi haqqında" - N.K.Paseviçin sədrliyi ilə; 2) "Ədalət mühakiməsinin aparılmasına ictimaiyyətin nümayəndələrinin cəlb edilməsi haqqında" - Tiflis Dairə Məhkəməsinin sabiq sədri N.A.Tolpiqo-nun sədrliyi ilə; 3) "Yerli məhkəmə haqqında" - yenə onun sədrliyi ilə; 4) "Mülki hüquq və proses sahəsində bəzi qanun müddəalarına yenidən baxılması haqqında" - Bakı Dairə Məhkəməsinin sədri vəzifəsini icra edən B.V.Perçixinin sədrliyi ilə və 5) yeni yaradılmış "Cinayət hüququ və prosesi sahəsində bəzi qanun müddəalarına yenidən baxılması haqqında" - Azərbaycan Məhkəmə Palatası prokurorunun sədrliyi ilə.

Sırf idarə xarakterli məsələlərlə yanaşı, nazirlikdə mühüm ictimai-dövlət əhəmiyyəti kəsb edən müxtəlif qanun layihələri hazırlanır və məsələlər həll edilirdi. O cümlədən, hökumətin 1919-cu il 14 iyul tarixli iclasında Ədliyyə Nazirliyinin Azərbaycan vətəndaşlığı haqqında qəbul edilən qanun layihəsi 1919-cu il avqustun 11-də Azərbaycan Parlamentinin iclasında təsdiq edildi.<sup>18</sup>

Bundan əlavə A.B.Səfikürdski andlı müvəkillər şurasının təşkilinə də böyük əhəmiyyət verirdi. Odur ki, bilavasitə onun təşəbbüsü ilə məhkəmə təşkili qaydasının 359-cu maddəsinə müvafiq olaraq Azərbaycan Məhkəmə Palatası nəzdində andlı müvəkillər şurasının yaradılmasına başlandı.<sup>19</sup>

Məlumdur ki, işçilərin, qulluqçuların işə qəbul qaydalarını nizama salmaq, yerlərdəki ədliyyə və məhkəmə orqanlarında boş vəzifələri tutmaq və yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması və onların düzgün yerləşdirilməsinə bilavasitə nəzarət etmək Ədliyyə Nazirliyinin üzərinə düşən ən ümdə vəzifələrdən idi. Nazirliyin fəaliyyət göstərdiyi ilk altı ay ərzində bu sahədə müəyyən işlər görülmüş, tədbirlər həyata keçirilmişdi. Belə ki, ədliyyə sistemində 149 adam işlə təmin olunmuş, 23 nəfər işdən azad edilmiş, 8 nəfər isə bu və ya başqa səbəbdən öz iş yerini dəyişmişdi.<sup>20</sup> Bu qəbildən olan tədbirlər içərisində 1919-cu il mayın 19-da İrəvan dairə məhkəməsinin üzvü A.B.Atabababəyovun Gəncə Dairə Məhkəməsinin sədri və 1919-cu il oktyabrın 22-də Azərbaycan Məhkəmə Palatasının üzvü F.B.Axundovun Bakı dairə məhkəməsinin sədri təyin edilməsini göstərmək olar.<sup>21</sup> Heç şübhəsiz, A.B.Səfikürdski məhkəmə, ədliyyə orqanları və işçiləri ilə yerli əhali arasında ünsiyyət yaradılması işinə də çox böyük qayğı və diqqət yetirirdi.

A.B.Səfikürdskinin ədliyyə sisteminin işinin təkmilləşdirilməsi sahəsində gördüyü ən vacib tədbirlərdən biri məhkəmə orqanlarına qəbul edilən şəxslərin dövlət dilini - Azərbaycan dilini bilməsinin zəruriliyi idi. Görülən tədbirlər çox hallarda yerlərdə məhkəmə prosesinin Azərbaycan dilində aparılmasına şərait yaratdı. Məsələn, Gəncə dairə məhkəməsində bütün məhkəmə danışıqları və prosesləri artıq 1919-cu ildən Azərbaycan dilində aparılırdı. Bunu da xalq çox böyük razılıq hissi ilə qarşılayırdı.

Yerli, milli kadrların ədliyyə sistemində daha çox cəlb edilməsi də həmişə A.B.Səfikürdskinin diqqət mərkəzində idi. Onun ciddi səyi nəticəsində xarici ölkələrdə ali hüquqi təhsil almağa imkanı olmayan qabiliyyətli, istedadlı azərbaycanlı gənclərin sınaq müddəti keçmək şərtilə ədliyyə orqanlarına işə qəbul edilmələrinə geniş imkan və şərait yaradılırdı. Əlbəttə, bu gənclərin ədliyyə orqanlarında hazırlıq keçmələri üçün onların orta təhsilə malik olmaları zəruri hesab edilirdi. Həmin gənclər hakim, müstəntiq və prokurorların yanında lazımi təcrübə keçdikdən və zəruri nəzəri bilik əldə etdikdən sonra Azərbaycan məhkəmə palatası və prokuroru tərəfindən xüsusi yoxlamadan keçirilir və yalnız bundan sonra ədliyyə orqanlarında həm istintaq, həm də mülki işlər üzrə işə qəbul edilirdilər. Yoxlama və sınaq müddəti gənclərin qabiliyyət və istedadlarından asılı olaraq müəyyən edilirdi.

A.B.Səfikürdskinin rəhbərliyi ilə məhkəmə orqanlarında müəyyən islahatlar aparılmış, məhkəmə sisteminin təkmilləşdirilməsi üçün bir sıra mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bunların içərisində Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən işlənib hazırlanmış və Azərbaycan parlamentinə təqdim edilmiş bir çox qanun layihələrini göstərmək olar: "İstintaq işlərinin quruluşu və onların daha da təkmilləşdirilməsi" haqqında 1919-cu il 18 avqust tarixli qanun layihəsi, "Məhkəmə idarələrində vəzifələr üzrə namizədlər hazırlamaq qaydaları" haqqında 1919-cu il 1 sentyabr tarixli qanun layihəsi, "Azərbaycanda məhkəmə iclasçılarının təsis edilməsi" haqqında 1919-cu il 5 noyabr tarixli qanun layihəsini və s. göstərmək olar. Görülən bu tədbirlər respublikada ədliyyə və məhkəmə orqanlarının işinin tamamilə yenidən qurulmasını sürətləndirməyə, məhkəmə idarələrində işə qəbul olmaq qaydalarını sadələşdirməyə, işçilərin xidməti və maddi vəziyyətlərinin yaxşılaşdırılmasına kömək etməli idi. Bunlardan başqa A.B.Səfikürdskinin səyi nəticəsində respublikada Ali məhkəmənin (senatın) təsis edilməsi, Bakı cinayət axtarışı polisi idarəsinin təşkil edilməsi və Nuxa (Şəki), Şuşa şəhərlərində və Kürdəmir qəsəbəsində dairə məhkəmələrinin yaradılması haqqında qanun layihələri də hazırlanıb respublika parlamentinin müzakirəsinə təqdim edilmişdi.<sup>22</sup>

"Xalq məhkəməyə deyil, məhkəmə xalqa xidmət etməlidir" - deyən A.B.Səfikürdski yerli dairə məhkəmələri şəbəkələrinin genişləndirilməsinə çalışırdı. Burada da əsas məqsəd həmin məhkəmələri yaşayış məntəqələrinə yaxınlaşdırmaq idi. Məhz bu məqsədlə A.B.Səfikürdski respublikada yeni üç dairə məhkəmələrinin açılmasına nail olmuşdu. Belə ki, Nuxa və Zaqatala qəzalarının əhalisinə xidmət göstərmək üçün Nuxa şəhərində, Qarabağ quberniyasının Şuşa, Zəngəzur və Cəbrayıl qəzasının əhalisinə xidmət göstərmək üçün Şuşa şəhərində və Kürdəmir qəsəbəsinin dəmiryol xəttinə yaxın olmasını nəzərə alaraq, Şamaxı, Cavad (Salyan) və Göyçay qəzalarını əhatə etməklə Kürdəmir qəsəbəsində dairə məhkəmələri açılmışdı.<sup>23</sup>

A.B.Səfikürdski ədliyyə naziri vəzifəsində çalışarkən, Azərbaycan hələ 1909-cu ildən qüvvədə olan çar Rusiyasının Cinayət Məcəlləsinin bir çox maddələrinin artıq suveren, müstəqil Azərbaycan Respublikasının həyatına uyğun gəlmədiyini nəzərə alıb onun bir çox maddələrinə əlavələr və dəyişikliklər edilməsinə, bir çox maddələrinin isə tamamilə ləğv edilməsinə nail olmuşdur. Məsələn, həmin məəcəllənin üçüncü fəslinin 99-cu

maddəsinin, yəni "Rusiya imperatorunun" həyatına qəsd üçün nəzərdə tutulan cəza tədbirinin - ölüm cəzasının ləğv edilməsi və onun əvəzində suveren Azərbaycan Respublikasının prezidentinin, parlamentinin və hökumətinin sədrinin, üzvlərinin təhqir edilməsinin və onların həyatına qəsd edilməsinin qarşısını ala biləcək cəza tədbirlərinin müəyyən edilməsini göstərmək olar.<sup>24</sup> Bu barədə A.B.Səfikürdski parlamentə ayrıca qanun layihəsi təqdim etmiş və həmin layihə parlament tərəfindən təsdiq edilmişdi.

A.B.Səfikürdskinin fəaliyyətində respublikada cinayətin profilaktikası, cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi sahəsində gördüyü tədbirlər xüsusi yer tuturdu. Bu məqsədlə Ədliyyə Nazirliyində 10-a qədər qanun layihəsi hazırlanıb parlamentə təqdim edilmişdi. Bunların içərisində 1919-cu il mayın 1-də parlamentə təqdim olunan və həmin il sentyabrın 29-da parlament tərəfindən qəbul edilən "Respublikada rüşvətxorluq, müamiləçilik və zorakılığa qarşı cəza tədbirlərini gücləndirmək" haqqında qanunun əhəmiyyəti xüsusi qeyd edilməlidir. Həmin qanunda göstərilirdi ki, son vaxtlar Azərbaycanda digər cinayətlərlə yanaşı dövlət orqanlarında, müəssisələrdə və ictimai təşkilatlarda xidmətdə olan şəxslər tərəfindən rüşvətxorluq, müamiləçilik və zorla pul qoparmaq hallarının artdığı hiss edilir və bu hallar təbii ki, ölkədə sabitliyin, qayda-qanunun və qanunçuluğun bərqərar olmasına maneçilik törədir, əhali arasında hökuməti hörmətdən salır, xalqın öz hökumətinə inamını azaldır. Bütün bunları nəzərə alaraq həmin qanunla rüşvətxorluq kimi ictimai bəlaya qarşı cəza tədbirləri gücləndirilir və Cinayət Məcəlləsinin 372, 373, 378-ci maddələrinin bir çox paraqraflarında dəyişikliklər edilir. Törədilən cinayətlərin xarakterindən asılı olaraq, onu törədənlərin əmlakı müsadirə olunmaq şərti ilə 10 ilə qədər həbs cəzasına məhkum olunmalı, sürgünə göndərilməli və ağır katorqa işlərinə cəlb edilməlidirlər.

Mülki işləri nizama salmaq sahəsində də ciddi addımlar atılmış, bir çox tədbirlər həyata keçirilmişdi. Təkcə 1919-cu il ərzində respublikada mülki işləri qaydaya salmaq üçün 15 qanun layihəsi hazırlanıb parlamentin müzakirəsinə təqdim edilmişdi.<sup>25</sup>

Məlum olduğu kimi, hər bir hüquqi dövlətdə bütün dövlət hakimiyyəti aparatının başında yüksək hörmətə malik elə bir müəssisə durmalıdır ki, onun əsas vəzifəsi dövlətin və ictimai həyatın bütün sahələrində qanunçuluğun yüksək dərəcədə təmin edilməsini təşkil etməyi bacarsın. O dövrdə hüquqi dövlət quruculuğu sahəsində özünün yalnız ilk, kövrək addımlarını atan Azərbaycan Respublikasının özünün konstitusiyasının mövcud olmadığı bir dövrdə yerli şəraiti və dövlətin siyasi strukturunun özünəməxsus, səciyyəvi xüsusiyyətlərini nəzərə alan belə bir idarə yalnız Azərbaycan senatı ola bilərdi.

A.B.Səfikürdski məhz bunu nəzərə alaraq respublika parlamentinə senatın təsis edilməsi haqqında təklif verdi. Həmin təklifdə senatın hüquq və vəzifələri, təşkili və tərkibi, fəaliyyət göstərəcəyi yer və s. göstərilirdi. Bir sözlə, A.B.Səfikürdski senatın əsasnaməsini tam mənası ilə işləyib hazırlamışdı. Bakıda yerləşəcək Senatın üç departamentdən: cinayət, mülki və ərzaq departamentindən ibarət olması nəzərdə tutulurdu.<sup>26</sup>

Məlumdur ki, 1918-ci ilin mart ayında Bakıda törədilən daşnak-bolşevik faciəsi dövründə şəhərin yüzlərlə azərbaycanlı əhalisindən çoxlu zinət şeyləri alınmış, qiymətli əşyaları qarət edilmişdi. Mart faciəsinin ildönümü münasibətilə A.B.Səfikürdski həmin əşyaların və zinət şeylərinin öz sahiblərinə qaytarılması haqqında tədbirlər planı hazırlayıb, Azərbaycan parlamentinə bu haqda xüsusi qanun layihəsi təqdim etmişdi. Həmin layihə əşyaların qiymətinin yalnız 5%-ni dövlət bankına vermək şərti ilə bütün əşyaların öz sahibinə qaytarılmasını nəzərdə tuturdu. Həmin əşyaların sahiblərini dəqiq müəyyən etmək üçün A.B.Səfikürdskinin təklifi ilə təşkilatlararası komissiya yaradıldı.<sup>27</sup> Bilavasitə ədliyyə naziri müavininin sədrliyi ilə yaradılan həmin komissiyanın tərkibinə Dövlət Bankının rəisi, Maliyyə, Daxili İşlər nazirliklərinin, həmçinin Dövlət Nəzarəti İdarəsinin nümayəndələri daxil edildilər.<sup>28</sup> Komissiya həftədə iki dəfə toplanır və əşya sahiblərinin komissiyaya təqdim etdikləri yazılı ərizələri müzakirə edirdilər. Həmin ərizələrdə əşyaların əlamətləri dəlil-sübutlarla təsvir edilməli və şahidlər göstərilməli idi. Sonralar komissiyanın təklifi qanun layihəsi kimi qəbul olunub parlamentə təqdim edildi.

1919-cu ildə A.B.Səfikürdskini narahat edən vacib məsələlərdən biri də Azərbaycan həbsxanalarındakı acınacaqlı şərait, həbsxana binalarının uçulub dağılmaq vəziyyətində olması, məhbuslara münasibətdə yolverilməz kobudluqlar, səhiyyə xidmətinin aşağı səviyyədə olması və bunun da nəticəsində iltihablı xəstəliklərin yayılması və s. idi. Bütün bunların qarşısını almaq üçün Ədliyyə Nazirliyi parlamentə xüsusi qanun layihəsi, hökumətə isə tədbirlər planı hazırlayıb təqdim etdi.

Yuxarıda göstərilən çatışmazlıqları aradan qaldırmaq üçün ilk növbədə həbsxanaların Daxili İşlər Nazirliyinin tabeliyindən alınıb Ədliyyə Nazirliyinə verilməsinin, həbsxanalara nəzarət etmək üçün xüsusi şöbənin - həbsxana inspeksiyasının yaradılmasının zəruri olduğu qeyd edilirdi. Həbsxana müfəttişliyi məhbusların saxlanılmasında və bütünlüklə həbsxana təsərrüfatının məqsədəuyğun aparılması işində lazımı qayda-qanun yaratmalı idi. Həbsxana müfəttişliyinə, yəni həmin şöbəyə bilavasitə rəhbərlik baş prokuror kimi nazirin özünün üzərinə düşürdü. Bundan əlavə həbsxanaların sanitar vəziyyətinin yaxşılaşmasına xüsusi diqqət yetirilərək, həbsxana şöbəsində baş həbsxana həkimi və onun müavini vəzifələri təsis edildi. Baş həbsxana həkimi həbsxana xəstəxanaları, ambulatoriyaları və bir sözlə, həbsxanalarda baş verə biləcək epidemiyaya hallarının qarşısını alınmasına nəzarət etməli və vaxtında tədbirlər görməli idi.

Azərbaycan parlamenti həmin təklifləri bəyənməmiş və həbsxana müfəttişliyi haqqında qanunu qəbul etmişdir. 9 maddədən ibarət olan həmin qanunla həbsxanalara birbaşa nəzarət Ədliyyə Nazirliyinə tapşırılmış, məhkəmə hökmlərinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar bütün işlər Quberniya idarələrindən alınaraq həbsxana şöbəsinə həvalə edilmişdi. Quberniya idarələri bundan sonra yalnız həbsxanaların tikintisi və təmiri işləri ilə məşğul olmalı idilər.

Qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinə uyğun məsələləri həll etmək üçün həbsxana işləri şurası təşkil edildi. Ədliyyə naziri və ya onun müavini bu şuranın sədri olmalı idi. Şuranın üzvləri - dəftərxana rəisi, nazirliyin hüquq məsləhətçisi, məhkəmə palatasının prokuroru, həbsxana müfəttişi, baş həbsxana həkimi və həmçinin, Səhiyyə, Ərzaq və Dövlət Nəzarəti Nazirliyinin nümayəndələrindən ibarət idi.<sup>29</sup>

#### ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ensiklopediyası. Bakı, 2005, s. 334.
2. "Azərbaycan" qəzeti, 28 may 1919-cu il, № 10.
3. "Odlar Yurdu" qəzeti, 1992-ci il, № 6, s. 3.
4. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ensiklopediyası. Bakı, 2005, s. 334.
5. А.Балаев. Азербайджанское национально-демократическое движение 1917-1920 гг. Баку, 1990, с. 30.
6. ADRA, f 970, iş 1, siy. 1, v. 58.
7. Yenə orada, v. 60.
8. А.Балаев. Азербайджанское национально-демократическое движение 1917-1920 гг. Баку, 1990, с. 216.
9. Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920). Парламент. Баку, 1998, с. 28.
10. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). Parlament I. Bakı, 1998, s. 46.
11. Азербайджанская Демократическая Республика. Баку, 1998, с. 117.
12. Yenə orada, s. 120.
13. Yenə orada, s. 127.
14. Ədliyyə Nazirliyi üzrə 1919-cu il 16 aprel tarixli əmr.
15. ARDA.f. 100, siy. 28/6, iş 84, v. 34.
16. Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920). Законодательстве акты. Баку, 1998, с. 328.
17. ARDA.f. 100, siy. 2, iş 7, v. 170.
18. ARDA, f. 100, siy. 2, iş 7, v. 184.
19. ARDA.f. 699. siy.1, iş 63, v.129.
20. Azərbaycan Respublikasının ünvan-təqvimini. Bakı, 1920, s. 63.
21. ARDA.f. 100, siy. 2, iş 784, v. 116.
22. "Qanunçuluq" jurnalı, 2002-ci il, № 2, s. 51-52.
23. ARDA, f. 699, siy. 3, iş 1, v. 210.
24. ARDA, f. 895, siy. 3, iş 1, v. 1.
25. ARDA.f. 895, siy. 3, iş 115, v. 1-4.
26. ARDA.f. 100, siy. 2, iş 266, v. 41, 53-58, 59-60.
27. ARDA.f. 100, siy. 2, iş 304, v. 1-2.
28. ARDA, f. 100, siy. 2, iş 304, v. 3.
29. ARDA.f. 895, siy. 3, iş 167, v. 1-2.